

kelt levele okmányszerűen bizonyítja nem csak azt, hogy az »Istenes Énekek« első kiadása 1604-ben meg nem jelenhetett, hanem hogy az csak Rimay elhunytja után, tehát legfeljebb 1632-ben, látott napvilágot.

Ez a ma már egyetlen példányban sem ismeretes *editio princeps* volt az összes többi kiadások kiindulási pontja, melyeket *Décsi* könnyebb áttekinthetőség okáért négy osztályba sorolt. »Az első a rendezetlen kiadás, a *bártfai typus*, melyben Balassa és Rimay énekei nincsenek különválasztva; melléklete az »*Ahítatos Imádságok*«. A többi három rendezett kiadás. Ide tartoznak: 2. a *bicssei typus*, ismertető jele a Rimay énekei előtt álló hosszú tartalom, vagy summa; 3. a *kolozsvári vagy debreczeni typus*, melyben a hosszú prózai tartalmat kétsoros versecske helyettesíti; 4. a *kombinált kiadás*, mely egymásután mindkét summát adja a Rimay énekei előtt: ennek a típusnak csak egy képviselője van.¹ A 2—4. szám alatti típus melléklete a »*Via Jacoboea*«, kiadások szerint sokféle változatban.«

Ezekben nyújtjuk ismertetését a kitünően megszerkesztett könyvészeti monografiának, mely nemcsak a hazai bibliografia becses terméke, hanem irodalomtörténetünknek is nélkülözhetetlen kisegítő eszköze. Ha régibb s újabb irodalmunk kiválóbb alakjai ehhez hasonló bibliografiai feldolgozásra találnának, úgy csakhamar teljesülhetne filologusainak régi vágya: a magyar *Goedeke*.

Dr. Gulácsy Pál.

Das Breviarium Grimani in der Bibliothek von San Marco in Venedig. Vollständige photographische Reproduktion. Herausgegeben durch Scato de Vries. Vorwort von Dr. S. Morpurgo. Leiden, A. W. Sijthoff és Leipzig, Karl W. Hiersemann. 1904—1905. 2-r. I—III. kötet à 25 színes és 110 egyszínű tábla. Ára kötetenkint 200 M.

A középkorból reánk maradt összes relikviák közül — mondja *Shaw* — egyik sem bír nagyobb értékkel, vagy szolgál több tanulsággal, mint az illuminált, képecskével díszített kéziratok. A műbíráló méltán gyönyörködik a változatos kompozíciók rajzbéli finomságában, színeinek pompás ragyogásában, a történetirő pedig főként belőlük meríti a rég letűnt századok szokásainak, nyilvános- és magánéletének, szertartásainak és viseletének közvetlen ismeretét. Találón nevezi őket *Kobell* a művészet kertjében nyíló virágoknak, melyekből — miként a méh a mézet — élvezettel s haszonnal szívhatjuk magunkba a múlt ismeretét.

A *miniatura-festészet*, ha csupán a keresztény középkor

¹ Az 1702-iki helynélküli kiadás.

emlékeit vesszük figyelembe, a VI. században Kr. u. vette kezdetét tollal rajzolt, majd színezett primitív kezdőbetűkkel, melyeket eleinte egyszerű vonalokból rótt össze s több-kevesebb sallanggal díszített föl az íróbarát. Hovatovább különböző motívumokból alakították ezeket az inicziálisokat, úgymint halakból, madarakból stb. Majd egyes jelenetek képét szúrták az inicziálék közeibe, melyek szinte egy testet alkottak velük s, mint *Pawlowski* mondja,¹⁾ mintegy eltűntek ebben a keretben. Végül a kis jelenetek mindjobban emancipálódtak, túlsúlyra emelkedtek s külön képekké, szinte önálló festményekké váltak, melyek gyakran egész lapokat elfoglaltak.

Stiliztikai szempontból két főkorszakot szoktak a miniatúra-festészet történetében megkülönböztetni. Az első fázis, mely arra az időre esik, a mikor a könyv mindenekelőtt egyházi, vallásos czélokot szolgált s előállítására kizárólag a barátok czelláiban ment végbe, a hagyományos typosok konvencionális ábrázolására szorított s a kompozíció bájos együgyűségével, rajza gyermeki esetlenségével köti le a szemlélő figyelmét. A másik, művészileg sokkal értékesebb korszak a XIII. század közepe táján veszi kezdetét, mikor a civilizáció egyre jobban elvilágosiasodván, a gyakran laikus könyvdíszítők saját környezetükből voltak kénytelenek lemásolni a szöveghez illő jeleneteket. E realiztikus vonás persze csakhamar a bibliai képekre is kiterjedt s a konvencionális alakokat és ruhákat közvetlen megfigyelésen alapuló, az életből ellesett elemekkel pótolta. S ez a realizmus nemcsak az alakokban, s azok környezetében: tájképekben, intérieurökben nyilvánult, hanem a növény- s állatvilágból merített ornamentikában is érvényre jutott.

Főleg a flamand iskola fejlesztette nagygyá ezt a realiztikus miniatúra művészetet s a XIV. meg XV. századokban a remekművek egész seregével szolgált a bőkezű bibliofileknek, a kik Jó Fülöp burgundi herczeggel az élükön, ugyancsak megdolgoztatták munkás ecsetjüket. Különösen a breviariumok díszítése nyújtott kitünő alkalmat a festőművészeknek, hogy úgy az egyes hónapokat szimbolizáló kompozíciókban, mint a bibliai s legendákból vett jelenetekben kifejthessék gazdag képzeletük s finom megfigyelő tehetségük kincseit. E flamand iskola legkiválóbb s nagyszabású miniatúrákban leggazdagabb terméke az u. n. *Grimani breviarium*, mely a velencei Szent-Márk könyvtár világhírű kincse.

A gyönyörűen miniatúra kéziratos 28 cm. magas és 22 cm. széles, kiválóan finom hártyalapokra van írva s összesen 1581 beírt oldalra terjed. Keletkezése idejének szélső határai 1478 és

¹ kinek rövid összefoglalását követjük e vázlatos áttekintésben

1489, minthogy tartalma az 1477-ben Rómában megjelent breviariumával azonos és *Grimani* biboros 1489-ben szerezte meg *Antonio Siciliano* festőművésztől 500 velencei aranyért. Abból indulva ki, hogy a bibliofil hajlamokkal bíró IV. Pius pápa (1471—1484) sz. Ferencz-rendjébe lépett s hogy a szóban forgó breviariumba e rend speciális ünnepei is fölvétettek, általános az a vélemény, hogy a pazar fényvel kiállított kézirat az ő számára készült, de időelőtti halála megakadályozta őt abban, hogy birtokába vehesse. Így került az említett évben és összegért az előkelő velencei patricius családból származó *Domenico Grimani* (1461—1523) birtokába, a kitől nevé is örökölte. A humanista és műpártoló főpap akként végrendelkezett, hogy breviariuma unokaöccse, *Marino Grimani*, aquileiai patriárka birtokába szálljon s ennek halála után a köztársaság kezeibe kerüljön örök letétemény gyanánt. A kardinális ez utóbbi intézkedése azonban majd hogy nem vált valóra, mert Marino elhunytakor (1546) a Rómában lévő kódex egyéb becses tárgyakkal együtt elkallódott s csupán *Giovanni Grimani*, szintén aquileiai patriárka áldozatkészségének volt köszönhető, hogy ismét napfényre került. A munka becsé s a visszaszerzésére fordított összeg nagysága arra ösztönözték Giovanni patriárkát, hogy haláláig magánál tartsa a breviariumot, a mibe a köztársaság készségesen bele is egyezett. Így történt, hogy a remek kéziratot csupán néhány nappal a patriárka halála előtt, 1593 októberében adta át barátja, *Marc-Antonio Barbaro*, *Cicogna* dozsának a szenátus ünnepélyes gyűlésén. A tanács ekkor megbízta *Alessandro Vittoria* ötvösmestert, hogy díszes borítékkal lássa el a nagybecsű hagyatékot. A karmazsin bársonyból készült borítékot tömör aranyozott ezüst keret foglalja be, melyet gyönyörű renaissance füzérek domborműve ékít; egyik oldalán középtűt *Domenico* bibornok köriratos reliefképe látható, a másikon atyja *Antonio* dozse arcképe díszeleg. A képek alatt a czímer van aranyozott ezüsből a fedelekhez erősítve, míg fölöttük hasonló anyagból készült feliratos táblácskák láthatók. Az így fölszerelt kéziratot azután a székesegyház kincstárába helyezték, míg nem *Morelli* közbenjárására 1797-ben át nem tették a Bibliotheca Marciana gyűjteményébe, a hol most is féltő gonddal őrizik.

A fényesen kiállított kódexben 84 egész lapot kitöltő kompozíció s 18 valamivel kisebb miniatura látható; de azonkívül az összes lapokat, sokszor mind a négy oldalról, díszes léczek s kisméretű, de kivitelben bámulatosan finom inicziálék ékesítik. Míg a nagyobb szabású kompozíciók, melyek közül az első huszonnégy oldalt az év egyes hónapjainak megfelelő jelenetek képezik, szinte teljes sorozatát nyújtják a középkori szimbolikus és bibliai ábrázolásnak s kitűnő genre-képekkel mintegy közvetlenül érintkezésbe hoznak a XV. század életével és szokásaival;

addig a keskeny léczeken pazar bőkezűséggel alkalmazott virágok, gyümölcsök, madarak, rovarok, néglábuak, kerámiai tárgyak, kaméák és ékszerek nemcsak a festőművészek technikai tudásáról s naturalisztikus hűségéről, de egyben rendkívül fejlett ornamentikai érzékéről is fényes tanúságot tesznek.

Kik voltak a műremek készítői: arra nézve eltérők a vélemények. Egy XVI. századi névtelen krónikás elég kategorikusan felel meg ugyan erre a kérdésre, de följegyzésének hitelét semminemű kézzel fogható adat sem támogatja. Ezen anonymus szerint a minatűrök egy része *Hans Memling*, 125 darab *Gerhard genti* s ugyancsak 125 *Lieven* antwerpeni művész kezéből származik. Az itt említett három művész közül csupán a leghiresebb, Memling, volt ismeretes, szegényes följegyzések s nagyszerű alkotások révén, a műtörténészek előtt. A genti Gerhardra nézve már eltérők a vélemények. Morelli szerint *Gerhard Van der Meire*, értendő alatta, a ki állítólag Gentben született 1450 körül. Csak az a baj, hogy ezt a föltevést még analógiákkal sem lehet támogatni, mert korántsincs bebizonyítva, hogy az európai muzeumokban neki tulajdonított 10—12 festmény csakugyan ő tőle származik. *Harzen* szerint *Gerhard Horenbout*-ra vonatkozik a névtelen följegyzése, a mi teljesen tarthatatlan, minthogy e művész az újabb kutatások szerint 1470-ben pillantotta meg a napvilágot. Ugyanily kifogás alá esik Morellinak az a föltevése, hogy az antwerpeni Lievenen *Lieven de Witte* értendő, a ki mintegy 25 évvel a kodex eladása után született — Gentben.

Tekintve az aránylag kései névtelen följegyzés megbízhatatlanságát e két adatra vonatkozólag, a Memlingről szóló passzust sem lehet teljesen hitelt érdemlőnek tartanunk. Kétkedésünket támogatja egyrészt az a tény, hogy egyetlen, minden kétséget kizárólag hiteles Memling-miniatura sem ismeretes, másrészt meg az a körülmény, hogy a kiváló s nagyszerű művész mellett és után a tanítványok egész serege működött, a kik stílusban és színezésben egyaránt szolgai módon követték mesterüket.

Különben a szerzőség egész kérdésének bizonytalanságát legjobban az a körülmény jellemzi, hogy a vele foglalkozók közül többen a régi tradíciótól merőben függetlenül kísérelték meg a feleletet. Így pl. *Durrieu Bening Sándort* a Grethuyse-i Boëtius-kézirat (1492. kör.) miniatörát s a genti *David*-ot, VI. Sándor pápa breviáriumának állítólagos festőjét teszi meg a Grimani-kodex művészeivé . . .

Mi részünkről, mint a legjózanabbat, *Springer* véleményét írjuk alá. A kiváló műtörténész szerint »óvakodnunk kell attól a balitélettől, mintha a kétségkívül bájos és színdús könyvdiszítványok előállítására kizárólag a legfőbb mesterek lettek volna hivatottak és képesek. Már külső okok, a miniatura-festészet

önálló üzeme, a cézheknek féltékenyen őrző korlátai ellenzik azt a föltevést, hogy a képfestők rendszeresen közreműködtek volna a kéziratok díszítésén. A németalföldi miniatűrök művészi értékét ezzel nem szállítjuk le. Az iskola nyomait világosan magukon hordják s arról tanuskodnak, hogy az *Eyck* testvérek kifejtette művészi szempontok minden körben gyorsan hódítottak; de nem visznek új vonást a flamand művészetbe, nem készítenek elő egy-egy új fordulatra. Még a leghíresebb németalföldi képes kodex, a Grimani breviarium sem lépi túl az esztétikai műveltség átlagos mértékét.¹

Mindazonáltal a szóban forgó kodex nemcsak historiai szempontból megbecsülhetetlen képes okmányok gyűjteménye, hanem a műélvezetnek is egyik elsőrangú forrása. Már régóta s méltán általános becsülésnek örvend a középkori festett kéziratok ismerői s csodálói között, habár közvetlen szemlélete csak keveseknek adatott meg, minthogy a Biblioteca Marciana vezetősége féltékenyen rejtegeti e kincsét a kíváncsi szemek elől — a mi mellékesen megjegyezve, csak hasznára vált a műtörténetnek: hiszen miniatűrjeinek épsége, színeinek üdesége jórészt e körülménynek köszönhető. Reprodukció útján közkinccsé tenni e művészi alkotásokat régi törekvés, melynek első nagyobb szabású megvalósítását 1862-ben kísérte meg *Perini* Antal velencei kiadó. De leküzdhetetlen akadályok folytán, melyek műve elé tornyosultak, kénytelen volt 110 oldal reprodukálásával beérni s noha mindent elkövetett, hogy a fényképészet akkori színvonalán tartsa munkáját, csak halvány s tökéletlen mását nyujthatta színpompázó eredetijének. 1866-ban pedig *Hind* L. londoni cég színezett fotografiákat hozott forgalomba, melyek — az egykorú kritika szerint — hűség tekintetében alig hagytak kívánni valót. Azóta a közel multban, 1903-ban történt újabb kísérlet a szebb, egész oldalnyi miniatűrök fototypiai reprodukálására, de csak egy színben s jóval kicsinyített dimenziókban.

E kísérleteket messze túlhaladja a jelenlegi hatalmas vállalat, mely a kodex összes lapjait eredeti nagyságban fogja vissza adni: köztük háromszázat a legújabb háromszinnyomású technikával. Eddig három vaskos kötet látot napvilágot 75 több és 330 egyszínű reprodukcióval, melyek valóban a technika mai tökéletességén állanak. A kiadók jogos önérzettel mondhatták előszavukban, hogy kiadványuk által nemcsak a műtörténészeknek s a viselettörténet kutatóinak nyujtottak, eddig teljesen ismeretlen mértékben s az eredetivel természetű összehangzásban álló, merőben új anyagot, hanem minden könyvkedvelőnek s egyáltalán mindazoknak, a kik a szépet szeretik, lényeges szolgálatot telje-

¹ Handbuch der Kunstgeschichte. IV°. 38—39. ll.

síttettek. Érdemükben osztozik *Frisch* A. berlini fénynyomda-tulajdonos, a ki az ügyszó méltó buzgalommal törekedett arra, »hogy a technika minden eszközét s a maga egész tudását az eredetiek természetű reprodukálására fordítsa«.

Az eddig megjelent színes képek közül kiemeljük az első 24 lapot betöltő lapnagyságú kompozíciókat, melyek néhol szinte barokk formákra emlékeztető gotikus keretekbe foglalva tárják eléink az egyes hónapok mindennapi életének fő jeleneteit, itt-ott vaskos komikummal fűszerezve (pl. februárius fő lapja). Jézus születése, körülméltetése s megfeszítetése, a Szent Háromság, a pünkösdi templomi jelenet, az ótestamentomi jelenetek egyaránt lekötik figyelmünket a színezés lyraisága, vagy a megfigyelés aprólékos realismusa s a kompozíció tökélye által. Részletes esztétikai méltatásuk lapokat tölene meg s messze túlhaladná folyóiratunk tartalmi keretét.

Feszült figyelemmel várjuk a széles alapokra fektetett kiadvány további kötetait s különösen a Marciana tudós könyvtárosának, *Morpurgo*-nak a műhöz irandó bevezető tanulmánya elé tekintünk fokozott érdeklődéssel, mely valószínűleg egészen új, ha talán nem is végleges megoldását fogja nyújtani a Grimani breviariumhoz fűződő kérdések tömegének.

— 5.

Rössler Elemér: *A kassai Múzeum nyilvános könyvtárának címjegyzéke.* Kassa, 1904. Werfer Károly. 8-r. XIII, 738. l.

A kassai Múzeum nyilvános könyvtára a felsőmagyarországi Múzeumegylet törekvéseinek elismerésre méltó gyümölcse. A *Kaschauer Zeitung* 1873 újev napján vetette föl egy nyilvános könyvtár szervezésének eszméjét s a Múzeumegylet bizottsága siet magára vállalni ez eszme megvalósítását, sőt mi több, már 11-én arról értesítheti a közönséget, hogy ajándék útján több száz kötetre terjedő gyűjteménnyel is rendelkezik. Azóta évről-évre gyarapodott — főleg ajándék útján — ez a szerényke gyűjtemény, mert, mint a címbe leírt katalogus lelkes hangú előszava mondja, »maga a nagy közönség, szegény és gazdag, művelt és műveletlen, egyesek és társulatok járultak adományaikkal a nemes cél megvalósításához.« E sok felé szétágazó eredet meg is látszik a gyűjtemény anyagán, habár — hála a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége közbenjárásának — a vallás-és közoktatásügyi miniszterium a lehetőségig gondoskodott róla, hogy az egyes tudományzakok hiányai pótoltsanak. Míg egyes tudományzakok, mint pl. a műtörténet és a hadtudomány, *Henszlmann Imre* egyet. tanár, illetve *Rothauscher Károly* tábornok hagyománya révén elég jól vannak képviselve, addig mások gyakran nagyrészt teljesen elavult kötetekből állanak, melyek az olyan, elsősorban gyakorlati célokat szolgáló gyűjteményeknek,